

ліквідації. Приблизно десята частина селянських дітей не була охоплена школами. Зміни почалися лише в середині 1950-х рр. і рівень неписьменності вперше після 1948 р. почав істотно знижуватись.

Таким чином, порівнюючи соціальну історію українського і югославського села 1950-х рр. ХХ століття, маємо справу з суспільствами, що знаходяться на різних стадіях свого розвитку, а в селі існують різні класи і господарчі механізми. В ФНРЮ переважає селянин – власник, і на селі зберігаються товарно-грошові відносини, а в УРСР більшість складає клас колгоспного селянства, що живе в умовах одержавленої економіки. Югославське і українське село по-різному зазнають впливу десталінізації; в Югославії вона починається раніше, сталіністська економічна система на селі повністю руйнується, а в УРСР зберігається, хоча і дещо змінюється. В той же час між югославським і українським селом є багато спільного. Це зменшення економічного визиску селян в першій половині 1950-х рр., залучення у обмін міста з селом товарно-грошових відносин, поліпшення умов життя селян в другій половині 1950-х рр., але в Україні останній процес починається на три роки раніше. По-третє, спостерігається тенденція до зростання виробництва в державно-кооперативному секторі і обмеження економічної ваги селянських господарств.

Порівняння соціальної історії югославського села, як і будь-якої території, з історією інших країн дозволяє не тільки побачити її місце в контексті розвитку соціальної історії взагалі, але й намітити деякі перспективи розвитку наших уявлень про загальноісторичний процес.

Джерела та література:

1. Торђевић М. Седам левих година. – Београд, 2000. – С.206.
2. Великий Октябрь и революции 40-х гг. в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 1982. – С.396.
3. Гудац-Долић В. Аграрна политика ФНРЈ и селаштво у Србији, 1949 – 1953. – Београд, 1999. – С.130,214.
4. Денисов Ю. Аграрная политика Н.Хрущева // Общественные науки и современность. - 1996. - №1. – С.117-118.
5. Savezni društveni plan za 1656. godinu sa propisima za njegovo izvršenje i objašnjenjima. – Београд, 1956. – С.5.
6. Основные законодательные акты по аграрным преобразованиям в зарубежных социалистических странах. – Вып.3. – М., 1957. – С.58.
7. Там само. – С.33.
8. Баран В.К. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. - Львів, 1996. – С.158.
9. Рибак І.В. Стан соціально-побутової сфери українського повоєнного села (1946-1955 рр.) // Український історичний журнал. – 1994.- №1.- С.63-71.

* * *

О.Стрілюк

ПОСТАТЬ П.А.СТОЛИПІНА В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Наприкінці ХХ століття в історичній науці почали відбуватись важливі зміни: стали переосмислюватися факти, явища, події, відроджуватися забуті імена. Після послаблення ідеологічного пресінгу розпочалися дискусії про останнього видатного реформатора Російської імперії П.А.Столипіна. В середині 80-х - 90-х роках історична література активно поповнювалась значною кількістю статей, публікацій, монографій, присвячених вивченню його життєвого шляху і державної діяльності. Ми поставили за мету проаналізувати, як висвітлена постать П.А.Столипіна в сучасній російській історіографії цього періоду, з'ясувати, які аспекти життя і діяльності міністра-реформатора привернули найбільшу увагу дослідників.

Слід відмітити, що ставлення до особи П.А.Столипіна в радянській історіографії в цілому було дуже упередженим і тенденційним. Його ім'я найчастіше пов'язували з політикою репресій. Період правління Столипіна називали "столипінською реакцією", а самого міністра - "змовником", "вішателем", "душителем революції". Так, зупиняючись на заходах П.А.Столипіна по "заспокоєнню" країни, історики, фактично, залишали поза розглядом інший важливий аспект його діяльності - реформаторський. Точніше, серед усіх перетворень уряду Столипіна, дослідники, як правило, акцентували увагу лише на аграрному. Між тим, реформи Столипіна були взаємопов'язаними, структурними, вони стосувалися різних галузей державного устрою. Намагаючись встановити закономірність, довести невинуватість Жовтневої революції, історики переконували у безперспективності столипінського шляху. Звідси і негативні оцінки, які давались особі П.А.Столипіна. "Згідно прийнятого погляду, - писав, наприклад, А.Я.Аврех, - який цілком поділяє і автор цих слів, Столипін - це якраз і перш за все правий крайній реакціонер, провідник політики, що увійшла в історію під назвою "столипінської реакції" [1].

В цілому в історіографії 50-х - середини 80-х років панувала саме така вузька, однобічна оцінка особистості П.А.Столипіна. Зрозумілим було ставлення офіційної науки до людини, котра завжди залишалася ворогом революції, палким прихильником монархії, яку він і намагався реформувати відповідно до вимог часу.

Після довгого періоду замовчування і негативного ставлення до особи П.А.Столипіна публікація економіста В.Селюніна стала першою спробою представити міністра людиною, яка краще за інших зрозуміла вимоги часу і прагнула втілити свою програму в життя [2]. Ця стаття поклала початок апологетиці Столипіна. Якщо він увійшов до історіографії зі знаком мінус, то пізніше, замість того, щоб дати зважену оцінку діяльності міністра-реформатора, його почали нестримно вихвалити, явно збільшувати значення Столипіна в історії Росії [3]. Напевне, такі крайнощі можна було пояснити відсутністю фактичних даних, і в першу чергу, ґрунтовних біографічних досліджень.

Одним із перших всебічно висвітлити постать П.А.Столипіна на фоні подій вітчизняної історії спробував П.М.Зирянов. В своїй статті він застерігав від крайнощів в оцінці міністра-реформатора, і тим більше тому, що "Столипін був настільки неоднаковий в різні періоди свого недовгого життя, що, здавалось, мова йде про декількох Столипінх, які послідовно змінювали один одного" [4].

В подальших працях про П.А.Столипіна історик, розглядаючи факти його життя, етапи становлення кар'єри, державну діяльність, стосунки з оточенням, ніби намагався поєднати суперечливі образи Столипіна в єдину особистість і дати їм зважену оцінку. В дослідженні Зирянов спирався на архівні дані, залучив масу документів різного характеру, в тому числі і спогади сучасників міністра-реформатора. Історик робить висновок, що Столипін був, безперечно, крупним державним діячем, котрий бачив набагато далі і глибше інших представників правлячої еліти. "Трагедія Столипіна, - як зазначав Зирянов, - полягала в тому, що вони не захотіли мати в своєму оточенні державного діяча, який був вище них за своїми особистими якостями" [5]. На нашу думку, безперечно, цінним у Зирянова є намагання поглянути на Столипіна неупереджено, "без легенд".

Зовсім іншою в цьому відношенні виявилася праця А.Я.Авреха. Історик відразу націлює на виключно негативне ставлення до життя і діяльності П.А.Столипіна. Він підкреслює, що його завдання полягає в тому, щоб "протиставити науково, професійно зроблену оцінку політики П.А.Столипіна буденній, заснованій на прагненні прийняти бажане за дійсне". А тому "головним є мобілізація матеріалу і перш за все тих фактів, які говорять на користь історичного персонажу, котрий увійшов до історії та історіографії зі знаком мінус. Столипін є саме такою людиною" [6]. Аврех не зупиняється детально на розгляді біографії прем'єра, не ставить за мету дати весь перелік реформ 1906 - 1911 років, а робить акцент на аграрній політиці,

бюджеті, робіт концепція Аврех залишається незмінною його курсу політики всупереч їй", а т

Противники діяльності Столипіна дослідників прізвища "презирливо стосовно репресій, а томи А.М.Анфімов, герою. Відмітки судів, були, беззаперечно, розгляди конкретної історичної діяльності Столипіна суперечливим аспекті акценту

В цілому колами дозволяють діяльність, але причини, що склалися його складних політичних Столипінізм. Історики вважають, що інші історики камарильї, і самі найбільш близькі імператору прізвища у випадку з Столипіном безперечним вважавав, що м

Напевне Миколи II зі сучасних істориків С.Ю.Вітте.

Перш за все належить С.Ю. Столипіна, його класу, одномоментно разом з тим історією. В цілому історична думка далекоглядніша "спритніший характеру, поширене у антиподами реформ". Історичні програми і

Власно російських спільності

бюджеті, робітничому та національному питанні. Слід відмітити, що концепція Авреха, послідовно сформульована в його попередніх працях [7], в цілому залишається незмінною. Він стверджує, що причина банкрутства Столипіна, хибність його курсу полягала в тому, що "він хотів здійснити реформи поза демократією і всупереч їй", а тому історик радить "не повторити П.А.Столипіна" [8].

Противником всякого роду апологетичних підходів до висвітлення життя і діяльності Столипіна виступив А.М.Анфімов. Він - проти твердження деяких дослідників про те, що "Столипін любив Росію" [9]. Історик відмічає, що прем'єр "презирливо ставився до Державної Думи", що "його режим закликав до масових репресій, а тому, "необгрунтовано вбачати в Столипіні кращий тип керівника" [10]. А.М.Анфімов, як і А.Я.Аврех - проти повернення П.Столипіна в якості позитивного героя. Відмітимо, що перехід до жорстокої політики, введення військово-польових судів, були, безперечно, дуже непопулярними заходами столипінського уряду. Але, напевне, розглядати ці явища слід не ізольовано, а з урахуванням особливостей часу, конкретної історичної обстановки, бо інакше, дійсно, неможливо об'єктивно оцінити діяльність Столипіна. Між тим, важко не погодитись з Анфімовим, що складним і суперечливим було ставлення Столипіна до Державної Думи. На цьому важливому аспекті акцентували увагу й інші дослідники [11].

В цілому звернення до аналізу відносин Столипіна з Думою, придворними колами дозволяє історикам не лише краще висвітлити особу прем'єра, його діяльність, але і з'ясувати, в чому полягала трагедія Столипіна, якими були причини, що з самого початку заважали здійсненню задумів прем'єра, втіленню в життя його реформаторської програми. І особливо важливою для розуміння складних політичних процесів початку ХХ століття є тема взаємин Миколи II зі Столипінієм. Погляди дослідників на цю проблему виявляються різноманітними: одні вважають, що цар в силу власної обмеженості не дозволяв Столипіну діяти рішуче, інші історики стверджують, що монарх знаходився під впливом придворної камарильї, і саме це визначило падіння міністра ще до його загибелі. На нашу думку, найбільш близькими до істини є історики, які визнають той факт, що без сприяння імператора прем'єру навряд чи вдалося б здійснити перетворення, так було, до речі, і у випадку з С.Ю.Вітте, який "отримав лаври вдалого реформатора" [12]. З іншого боку безперечним було те, що Микола II обтяжувався наполегливою опікою Столипіна, вважав, що міністр "узурпує" його владу та "усуває самодержцзя на другий план" [13].

Напевне і в подальшому дослідники не раз звернуться до проблеми взаємин Миколи II зі Столипінієм. І це виправдано, як і виправданим є намагання деяких сучасних істориків розкрити феномен П.А.Столипіна у співставленні його з С.Ю.Вітте.

Перший досвід складання порівняльної характеристики цих реформаторів належить С.В.Тютюкіну. Історик зазначив, що при всій відмінності характерів Вітте і Столипіна, їх "об'єднувало щире, не за страх і за гроші, а за совість служіння одному класу, одному суспільному ладу, єдиному монарху, глибока ворожість революції і разом з тим розуміння необхідності економічної та політичної модернізації Росії" [14]. В цілому історик відмітив, що Вітте був крупним державним діячем, розумним, далекоглядним, але і хитрим, безпринципним кар'єристом. Безперечно, він був "спритніший за Столипіна, проте, той в свою чергу явно був вищим за силою характеру, енергією та адміністративною хваткою" [15]. Тютюкін спростовує поширене уявлення, згідно якого П.Столипін і С.Вітте предстають політичними антиподами, де перший - "душитель революції", а другий - "ініціатор великих реформ". Історик зазначає, що обидва міністри мали багато спільного в своїх програмах реформування країни.

Власне на цьому робить акцент В.Г.Сіроткін. Він відмічає, що "трагедією російських реформаторів була відсутність між ними особистого консенсусу при спільності програми реформ" [16]. Дослідник виділяє суттєву помилку в

діяльності Вітте і Столипіна, яка полягала в тому, що "вони не спирались на парламентську партію однопартійців і не апелювали до позапарламентської опозиції, залишаючись "кабінетними адміністраторами". Тим самим вони позбавлялись підтримки за стінами головного "кабінету" - царського, і все залежало від їх особистого впливу на царя"[17].

В подальшому діяльність двох реформаторів опинилась в центрі уваги Б.В.Ананьича [18], В.Перламутрова[19]. В цілому можна сказати, що хоча деякі висновки авторів виглядають дуже тенденційно, все ж нові дослідження дещо спростовують традиційну думку про Столипіна, як "вольового, сміливого, але менш яскравого діяча ніж Вітте", як про людину, що не мала власної програми.

Таким чином, історіографія середини 80-х - 90-х років нараховує значну кількість робіт про П.А.Столипіна. Їх автори по-різному підходять до висвітлення життєвого шляху і діяльності міністра-реформатора, і можна сказати, що загальний портрет Столипіна, людини і політика, ще остаточно не створений. Історики тільки-но почали відмовлятися від певної заданості і намагаються оцінити роль Столипіна неупереджено, звертаючись до чітких історичних фактів і пам'ятаючи, що мова йде про діяча свого часу і виразника певних інтересів.

Джерела та література:

1. Аврех А.Я. Царизм и IV Дума. 1912 - 1914 гг. - М., 1981. - С. 11.
2. Селюнин В. Истоки // Новый мир. - 1988. - № 5. - С. 185.
3. Див.: Дьяков И. Столыпин // Литературная Россия. - 1989. - № 28 (14 июля); Дроздов В.В. Предложения П.А.Столыпина Советской власти // Коммерсант. - 1990. - № 9.
4. Зырянов П.Н. Столыпинных было несколько // Литературная газета. - 1989. - 12 июля. - С. 15.
5. Див.: Зырянов П.Н. П.А.Столыпин // Россия на рубеже веков: исторические портреты. - М., 1991. - С. 78; Зырянов П.Н. П.Столыпин: политический портрет. - М., 1992. - С. 124.
6. Аврех А.Я. П.А.Столыпин и судьбы реформ в России. - М., 1991. - С. 8.
7. Див.: Аврех А.Я. Царизм и третьеиюньская система. - М., 1966; Його ж. Столыпин и Третья Дума. - М., 1968; Його ж. Царизм и IV Дума. 1912 - 1914. - М., 1981.
8. Аврех А.Я. П.А.Столыпин и судьбы реформ в России. - М., 1991. - С. 265.
9. Див.: Петров Р. П.Столыпин: одиночество реформатора // Россия. - 1990. - 22 ноября.
10. Анфимов А.М. Тень Столыпина над Россией // История СССР. - 1991. - № 4. - С. 112 - 121.
11. Див.: Одиночество П.Столыпина. Семинар: либерализм, идеи, опыт, современность // Открытая политика. - 1995. - С. 72 - 73.
12. Боханов А.Н. Николай II // Российские самодержцы. - М., 1993. - С. 320.
13. Столыпин П.А. Нам нужна великая Россия. Полное собрание сочинений в Государственной Думе и Государственном совете. 1906 - 1911. - М., 1991. - С. 14.
14. Тютюкин С.В. Июньский политический кризис 1906 г. в России. - М., 1991. - С. 196.
15. Там само. - С. 197.
16. Сироткин В.Г. Вехи отечественной истории. - М., 1991. - С.158.
17. Там само. - С.159.
18. Ананьич Б.В. С.Ю.Витте и П.А.Столыпин - российские реформаторы XX столетия: опыт сравнительной характеристики // Звезда. - 1995. - № 6. - С. 104 - 108.;
19. Перламутров В. Столыпин и Витте: два подхода к реформам // Российская Федерация. - 1995. - № 10. - С.58 - 60.

* * *

А.Поспелов

МАЛОВІДОМІ ВІЙСЬКОВО - ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ В АФРИЦІ 70-80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ: ВОЄННИЙ АСПЕКТ

Військово-політичні конфлікти в Африці 1970-1980 рр. доволі поширені об'єкт вивчення історичної науки, як вітчизняної, так і закордонної. Пов'язано це з декількома факторами, серед яких основними можна вважати наступні: по-перше, -

певна частина країн через збройну боротьбу за кількості воєнних витрат, тим, рівень досліджень достатнім, а частіше конфлікт в Південній Африці (липень 1977 р.), збройну громадянську війну в Африці дослідження вказують на швидким виникненні конфлікту. Стосовно внутрішніх конфліктів, одностайно пояснюють підходів до їх організації держав. Між тим, військовою точкою зору спеціального призначення. Оцінки збройних дій інших африканських країн протилежних точок зору між родезійським режимом і вивчаємої події досліджують ролю африканських угруповань британської королеви в військово-політичній ситуації фактично уваги на авіації та сил спеціальних повстанці з організованими мобільними загонами в Родезії. Особливу увагу на антиурядових організаціях. Певну роль зіграли в організації допомоги повстанцям зброєю і військовою партизан, але й брала участь [3]. В умовах піхотних частин для уряду Південної Африки майже всі функції відкритий характер гелікоптерам на часом строки. Протягом авіацією (переносити війни), перетворити в силу. Були випадки в ПС Південної Африки Мозамбіку, де була партизанський рух використання яких спеціального призначення військ, парашутистів. Яна Сміта створила 1500 вояків. На